

Експерти, які здійснили експертизу даного підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для учнів 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Шимчишин М. М., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії світової літератури імені проф. В. І. Фесенко Київського національного лінгвістичного університету;

Ходанич П. М., кандидат педагогічних наук, доцент Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти;

Гончаров Ю. С., методист комунальної установи «Сватівський районний методичний кабінет» Луганської області, учитель-методист;

Берест Л. В., учитель Снігурівської ЗОШ I – III ст. № 3 Снігурівської районної ради Миколаївської області, учитель-методист.

Авторська концепція підручника (тільки для проекту)

Сучасний підручник із зарубіжної літератури для середніх загальноосвітніх навчальних закладів розглядається авторами як структурно-функціональна система, спрямована на розвиток читацької компетенції учнів 9-х класів. У структурі підручника враховані мета і завдання літературної освіти на етапі системного читання, наукові засади організації навчальної діяльності із зарубіжної літератури учнів 9-х класів, психолого-педагогічні особливості сучасного читача старшого підліткового віку, фонові знання з інших предметів, та, обов'язково, інтермедіальні аспекти мистецтва слова, його потенційні можливості у формуванні внутрішньої готовності учнів-читачів розуміти прекрасний світ мистецтва слова, знайомитися з культурою різних країн, пізнавати світ і себе в цьому світі.

Зміст і організація навчального матеріалу враховують, що сучасні старші підлітки: прагматичні та спрямовані на результат; потребують яскравого, динамічного, стислого викладу матеріалу; характеризуються кліповим мисленням; орієнтовані на сприйняття мережевої інформації; шукають в художній літературі відповіді на власні життєві питання.

Ці риси зумовили специфіку методичного оформлення підручника:

- підпорядкування змісту наскрізній ідеї;
- розташування матеріалу інформаційними блоками;
- використання широких можливостей візуалізації текстів (ілюстрації, фотографії, плакати, малюнки, таблиці, схеми, символи; плашки, маркери тощо);
- дотримання принципу «потрійного акцентування» на результатах навчання;
- створення продуктів навчальної діяльності учнів за критеріями «знає і розуміє», «уміє і застосовує», «інтерпретує й аналізує», «виявляє ставлення й оцінює», «творчо осмислює та переосмислює» тощо.

Кадоб'янська Н. М.

К Зарубіжна література: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Н. М. Кадоб'янська, Л. М. Удовиченко. – Х. : СИЦІЯ, 2017. – с. : іл.

Розділ 4

Реалізм

Поняття **реалізм** дуже широке: реалістичним можна назвати монументальне єгипетське мистецтво, але реалістами є й митці, які з фотографічною точністю копіюють природу. Популярності цього мистецького напрямку сприяє загальна доступність і зрозумілість його естетичних засобів.

- Пригадайте, чи траплявся вам раніше термін *реалізм*? У якому контексті?
- Поміркуйте, якими рисами може характеризуватися реалістичне мистецтво слова?
- Складіть асоціативний ряд до слова *реалізм*.

Опрацювавши розділ підручника «**Реалізм**», ви:

- **складете уявлення** про реалізм як літературний напрям;
- **ознайомитеся** із творчістю його геніальних представників;
- **з'ясуєте**, як письменники розуміли дійсність та пояснювали її вплив на особистість;
- **простежите**, які літературні жанри найбільше відповідали потребам «нового мистецтва» — реалізму;
- **зрозумієте**, як видозмінювався реалізм у своєму розвитку.

Реалізм як напрям у мистецтві

Типовий — який часто трапляється; характерний, звичайний, природний для кого-, чого-небудь.

Реалізм як літературний напрям виник і розвинувся як реакція на *романтизм* і, зокрема, *байронізм* 30-х років XIX ст. «Титанічні герої» романтизму поступово втрачали свою популярність, на перший план виступали практичні цінності, новий тип взаємин

між людьми потребував аналізу життя з нових соціально-психологічних позицій, а сентиментально-філософська лірика втрачала життєдайні сили. Нове мистецтво — реалістичне — розробляло нову художню систему, що внутрішньо відповідала сучасності, її духу й стилю життя, була здатною найбільш повно її осягнути й висловити.

4.1.1 Історія формування реалізму

Теорія літератури

Реалізм (лат. *realis* — речовий, дійсний) — напрям у мистецтві і літературі, мета якого — аналітично осмислювати життя та повно, достовірно і всебічно зображувати його, зосереджуючи увагу на типовому. Письменники-реалісти закликали митців не ідеалізувати людину і світ, не фантазувати і не прикрашати їх, а показувати такими, якими вони є.

Термін «реалізм» не був новим для XIX ст. За доби Античності вважали, що мистецтво наслідує природу, тому його основою є реальне. У добу Середньовіччя реалізмом називали один із напрямів філософії. Тенденції реалістичного художнього мислення простежувалися вже в епоху Відродження у творчості Сервантеса і Шекспіра. У XVIII ст. під реалізмом розуміли практичний, із тверезим глуздом тип мислення і поведінки, який відрізняється від типу мрійника, «ідеаліста». Герої творів **Данієля Дефо**, **Джонатана Свіфта**, **Готгольда Лессінга** не лише демонстрували надзвичайні розумові здібності і новий тип мислення, вони всебічно розкривали взаємозв'язки і взаємовпливи між людиною і середовищем. У тому ж XVIII ст. реалістами загалом називали людей, які ставили перед собою таку мету, якої можна було досягти.

На межі XVIII–XIX ст. реалістами називали митців, які у своїй творчості зверталися до зовнішнього, об'єктивного світу — до природи, оточення, суспільства.

У 20-х роках XIX ст. реалізмом французькі критики назвали «нову школу» в мистецтві слова, не схожу на «літературу ідей» (класицизм) і популярну на той час «літературу образів» (романтизм). Починаючи з 30-х років XIX ст. новий літературний напрям набув неабиякого розви-

тку у Франції, а згодом і в інших європейських літературах.

Його основні тенденції проявлялися і продовжують проявлятися у різних видах мистецтва. Як стиль реалізм актуальний і нині.

Першими намагалися сформулювати естетичні положення теорії реалізму видатні представники мистецтва Просвітництва француз **Дідро** і німець **Лессінг**. Другу спробу здійснили французькі письменники **Шанфльорі** та **Дюранті**. Формуючи правила мистецького напрямку, вони посилалися на досвід реалістичного мистецтва у малярстві, основоположником якого вважали **Курбе**, який у своїх роботах звертався до повсякденного життя і соціальних проблем.

ВІСОКА ПОЛИЧКА

Жан Дезіре Густав Курбе (1819–1877) — французький живописець, скульптор, графік. Курбе вважав, що *реалізм у живописі* — якомога більш точна та об'єктивна передача дійсності; завдання мистецтва — відобразити всі грані життя, а не лише ідеалізованого уявлення про нього. У 1855 році Густав Курбе відкрив у Парижі власну персональну виставку «Павільйон реалізму», але особливу популярність здобув своїми пізнішими роботами.

У живописі реалізм раніше представляли Мікеланджело, Рембрандт, Рубенс. У середині XIX ст. він став художньою системою зі своїм методом, найраніше виявився у пейзажі, потім у портреті: Теодор Руссо і Франсуа Добіньї, Жан Франсуа Мілле і Каміль Кору, Густав Курбе й Оноре Дом'є, Ілля Рєпін і Ісак Левітан.

ВІСОКА ПОЛИЧКА

«Запорожці пишуть листа турецькому султанові» — відома картина видатного українського художника **Іллі Рєпіна**. Малювання величезного панно (2,03 x 3,58 м) митець почав у 1880 році, а завершив лише в 1891 році. Етюди до картини Ілля Рєпін створював у кубанській станиці Пашків-

■ Автопортрет Густава Курбе. XIX ст.

■ Густав Курбе. Замок у Блоне. XIX ст.

■ Ісак Левітан. Осінь. Річка. XIX ст.

■ Ілля Рєпін. Запорожці пишуть листа турецькому султану. XIX ст.

■ Заповідник Качанівка.
Фото

■ Тарас Шевченко.
Циганка-ворожка. XIX ст.

ській, Катеринославі та в маєтку Качанівка Чернігівської губернії. Сюжетом для картини став лист запорожців турецькому султанові Махмуду IV, написаний у 1676 році як відповідь на пропозицію перейти до нього на службу. Надзвичайна сила щирого нестримного, вільного мажорного сміху є чи не головним героєм полотна. ☹

Діалог культур

Першим українським живописцем-реалістом вважають **Тараса Шевченка**.

Розмірковував Тарас Шевченко над естетичними принципами нового мистецтва і в літературних творах («Музикант», «Художник», «Прогулянка із задоволенням і не без моралі»). Його цікавило, передовсім, як мистецтво впливає на життя суспільства та формування особистості, як позначається використання різних видів мистецтва на становленні світогляду людини.

Подальший розвиток реалізму в українській літературі значною мірою пов'язаний із творчістю Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Івана Нечужа-Левицького, Панаса Мирного та інших.

4.1.2 Характерні ознаки реалізму як літературного напрямку

На відміну від романтизму, який зосереджував увагу на внутрішньому світі людини, реалізм вивчав проблему взаємин людини і середовища, впливу соціально-історичних обставин на формування особистості. Для цього письменникам необхідно було глибоко **проаналізувати** життя та **достовірно** зобразити його в художньому творі.

Відповідно аналітичність та достовірність зображення стають визначальними рисами реалістичної творчості. Оноре де Бальзак вважав: «Перш ніж писати твір, письменник має проаналізувати всі характери, перейнятися всіма звичаями, обійти всю землю, відчуті всі пристрасті, бо всі пристрасті, країни, звичаї, характери, природні явища і явища моральні — усе має пройти через його аналіз».

Усебічний аналіз суспільного життя поєднувався у реалістичних творах з їх гострою **критикою**, викриттям моральних і філософських проблем.

Змалювання героїв, ситуацій та обставин, «узятих із самої дійсності», давало можливість письменникам-реалістам розкривати сутність життєвих явищ. Вони досліджували зовнішні (соціальні та культурно-історичні) та внутрішні (психологічні) важелі, змалювали в образах персонажів не лише індивідуальні людські характери, а й типові риси представників певних суспільних верств. У такий спосіб митцям-реалістам вдалося представити в літературі різні **соціально-психологічні** типи.

Найбільшою мірою цим завданням відповідала *соціально-психологічна проза*.

Теорія літератури

Соціально-психологічна проза — одне з найяскравіших досягнень реалізму XIX ст., у ній реалізувалася характерна для цього напрямку настанова на ретельний аналіз суспільного життя і внутрішнього світу особистості.

Від початку формування **реалізму** в ньому розвивалися **дві течії**:

- **соціологічна**, що акцентувала увагу на дослідженні суспільства як певної цілісності (**Бальзак**);
- **психологічна**, першорядним об'єктом дослідження якої була особистість у конкретних історико-суспільних умовах (**Стендаль**).

Маніфестом реалізму в літературі вважають передмову **Оноре де Бальзака** до «Людської комедії» (1830). Саме Бальзак став засновником нового напрямку у французькій літературі та найбільш яскравим його представником.

Сутність реалізму: **типовий** герой у **типових** обставинах.

Результатом взаємодії та взаємозбагачення течій реалізму стало формування реалістичної соціально-психологічної прози.

Соціально-психологічна проза

Країна	Автор	Художній твір
Англія	Вільям Теккерей	роман «Ярмарок марносластва»
	Чарлз Діккенс	романи «Пригоди Олівера Твіста», «Посмертні записки Піквікського клубу»
Франція	Жан Беранже	сатирична поезія
	Стендаль	роман «Червоне і чорне»
	Проспер Меріме	історичний роман «Хроніка царювання Карла IX»
	Оноре де Бальзак	епопея «Людська комедія» (90 романів)
	Густав Флобер	романи «Пані Боварі», «Виховання почуттів»
Німеччина	Генріх Гейне	лірична проза, «Подорожні картини»
Польща	Генрік Сенкевич	історичний роман «Вогнем і мечем»
Росія	Микола Гоголь	повість «Шинель», п'єса «Ревізор»
	Лев Толстой	романи «Війна і мир», «Анна Кареніна»
	Федір Достоєвський	«Злочин і кара»
США	Марк Твен	«Пригоди Тома Соєра», «Принц і злидар»

Прагнення розкрити внутрішній світ героїв художніх творів і простежити його взаємозв'язок із середовищем спонукало письменників-реалістів переглянути підходи до художнього творення героїв. Зображення розвитку героїв у **типових обставинах** — новаторська риса «нової школи» в літературі.

Герої реалістичних творів — багатогранні, умотивовані, розвиваються у логічній послідовності, вони діють у конкретних суспільно-історичних умовах. Вчинки впливають із особливостей характеру і психології, які, у свою чергу, зумовлені життєвими обставинами та соціальним середовищем. **Вплив соціального середовища на особистість** також є визначальною рисою реалізму.

Реалізм визнає здатність людини піднятися над обставинами, протистояти їм. Реалісти відображають дійсність, сповнену гострих суперечностей, конфліктів. І кожен герой знаходить власний вихід і стиль життя.

Визначальні риси реалізму:

- критичний аналіз дійсності, правдиве її зображення;
- типові події і характери в типових обставинах із правдивими деталями;
- характер і вчинки образів-персонажів зумовлені їхнім соціальним походженням та становищем, умовами повсякденного життя;
- перевага прозових жанрів у літературі, послаблення ліричного в мистецтві;
- розв'язання проблем на основі загальнолюдських цінностей.

Реалізм як мистецький напрям наголошував, що глибоко зрозуміти світ можна лише на основі ґрунтовного спостереження над ним.

Україна і світ

В українській літературі реалізм виник у першій половині XIX ст. і називався він *просвітницьким*. На першому плані у просвітницькому реалізмі — соціальне середовище, яке ґрунтовно вивчається, пояснюється, проте лишається не до кінця зрозумілим. Тому герої цих творів переважно розв'язують соціальні конфлікти в морально-етичній сфері, тим самим виховуючи читачів.

Розвиток реалістичного напрямку в українській літературі пов'язаний із творчістю Т. Шевченка, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, А. Свидницького, Панаса Мирного, Івана Карпенка-Карого, М. Кропивницького, Ганни Барвінок.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Критичне ставлення до реалізму характерне для наступних літературних епох, представники яких вважали цей напрям застарілим, невідповідним динамічній дійсності XX століття. Але реалізм за своєю природою є рухливою художньою системою, він розвивається, оновлюється, взаємодіє з іншими напрямами.

4.1.3 Взаємодія реалізму з іншими напрямами XIX ст. (романтизмом, натуралізмом)

Жоден напрям у мистецтві слова не існував ізольовано, не обмежувався чіткими часовими рамками. Така ситуація характерна для романтизму та реалізму як основних літературних напрямів XIX ст., які розвивалися й у визначеній послідовності, і синхронно. Якщо романтизм домінував як мистецький напрям у літературі першої половини XIX ст., то реалізм — у другій половині, принаймні до останніх десятиліть.

Разом з тим, у творчості багатьох митців, яких відносять до реалістів, — Оноре де Бальзака, Чарльза Дікенса, Миколи Гоголя та інших — яскраво проявлялися риси романтизму. Отже, неможливо чітко розмежувати романтичну й реалістичну традиції в мистецтві слова XIX ст.

Крім цих літературних напрямів, у літературі доби розвивалися й інші, наприклад, *натуралізм*.

Теорія літератури

Натуралізм (від лат. *Naturalis* — «природний») — стиль і напрям у літературі та мистецтві кінця XIX ст., споріднений із реалізмом. Іноді його розглядають як варіант або етап у розвитку реалізму.

Французький письменник **Еміль Золя** сформулював основні правила натуралізму в роботі «Експериментальний роман» (1880).

Письменники-натуралісти гостро критикували естетичний досвід реалізму за нехтування новітніми науковими відкриттями, які мали б допомогти осмислювати світ і створювати його картину. Наприклад, поза

■ Еміль Золя

Не випадково серія романів Еміля Золя «Ругон-Маккари», яка налічує двадцять томів, має підзаголовок: «Соціальна і природна (тобто біологічна) історія однієї сім'ї в епоху II імперії». Розквіт родини Ругонів автор пояснює здоровою кров'ю, що тече в їхніх жилах, а крах Маккарів — поганою спадковістю.

увагою реалістів лишилися досягнення природничих наук, зокрема Чарлза Дарвіна.

На відміну від реалістів, художній світ яких був позначений рисами романтичності, високої моральності, письменники-натуралісти прагнули змалювати повну, детальну, по-науковому точну й об'єктивну картину світу, схожу на «клінічно точний документ», фотографію дійсності. Вони сміливо зображували різні неприємні деталі, показували життя соціального дна і стверджували, що читач на власний розсуд повинен зробити висновок про одиничне й типове, випадкове та закономірне в житті людини і суспільства.

Усі людські вчинки, усі події, і власне, середовище натуралісти пояснювали по-науковому — як вияв «крові й нервів» (вислів Золя) у певних побутових, матеріальних і соціальних умовах. На їхнє переконання, характер і вдача людини завжди однаковою мірою зумовлені генами, спадковістю та середовищем, у якому живе людина.

Натуралізм відкрив для мистецтва нові галузі (біологічні аспекти людського існування, життя міських низів, проблему людини і виробництва), однак не давав можливості створювати узагальнені картини та образи, тому логічним був шлях письменників від натуралізму до нереалістичного мистецтва.

У літературі ХХ ст. досить відчутні традиції натуралізму. Його мистецький досвід сміливого відображення непривабливих явищ дійсності був використаний багатьма письменниками, наприклад, **Теодором Драйзером, Генріком Ібсеном, Борисом Пільняком, Володимиром Винниченком.**

Школа натуралізму була створена французькими письменниками і завдяки потужним літературним зв'язкам стала помітною в літературі Італії та США.

Україна і світ

В українській літературі натуралізм має власні корені й специфічні ознаки. Він виник та розвивався незалежно від європейського натуралізму у творчості Івана Франка. Його елементи по-різному проявляються в багатьох творах письменника. А цикл «Бориславські оповідання»

найбільшою мірою розкриває економічні відносини між робітниками й підприємцями, простежує їхній вплив на характер і долю простих людей.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть значення терміна «реалізм». Пригадайте, у процесі вивчення яких тем ви його застосовували.
2. Розкажіть, якою інформацією збагатилися ваші знання про реалізм після опрацювання статті підручника.
3. Дайте визначення реалізму як літературного напрямку та поясніть його особливі риси.
4. Пригадайте, як розуміли зв'язки між особистістю і середовищем письменники-реалісти.
5. Поміркуйте, про що ви хотіли б дізнатися, читаючи соціально-психологічні твори.
6. Доведіть, що реалізм був не єдиним літературним напрямом у мистецтві слова другої половини XIX ст.

💬 ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в пари і складіть асоціативне ґроно з опорним словом «Реалізм». Проаналізуйте, які слова з вашого асоціативного ґрона вжиті правильно. Оцініть власне зростання. 💬

Асоціативне ґроно — слова-асоціації до опорного (основного) слова.

🌐 ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Користуючись інтернет-ресурсами, підготуйте аудіовізуальну презентацію на одну з тем:

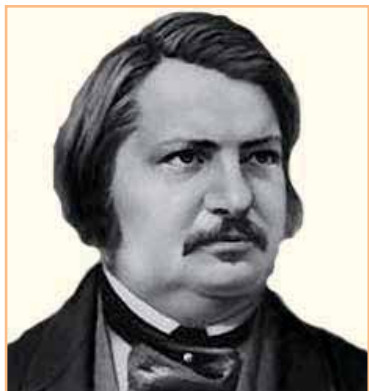
- Реалізм у музиці.
- Реалізм в образотворчому мистецтві. 🌐

4.2 Оноре де Бальзак (1799–1850)

Французьку реалістичну літературу вважають найбільш довершеним втіленням реалістичного мистецтва слова тих країн, де відбулися глобальні суспільні перетворення та сформувалося нове буржуазне суспільство.

Представники «нового» мистецтва всебічно розглядали сучасне життя, послідовно його критикували, намагалися сформулювати висновки і поради, користуючись якими, люди зможуть його змінити. Великий **Оноре де Бальзак (1799–1850)** визначив основні принципи реалістичного методу, який мав допомогти письменникам. У другій половині XIX століття ці принципи переросли у справжній культ науки. Так виник **«об'єктивний метод»**, який розвинувся у французькому мистецтві слова.

Отже, розуміти твір як авторське художнє дослідження життя, спостереження над ним, аналіз і узагальнення, подібно до вченого, — бальзаківська традиція в художній літературі.

■ Оноре де Бальзак

«Вийшовши в люди», батько Оноре вирішив, що має всі підстави змінити своє селянське прізвище Бальса і взяти таке, яке б підтверджувало його дворянське походження. Він обрав прізвище *Бальзак* і додав частку *де*. Так і утворилося прізвище всесвітньо відомого письменника.

■ Сорбонна у XVI ст.

Сорбонна — університет у Парижі, заснований у 1253 році теологом Робером де Сорбоном. З часом назва *Сорбонна* в розмовній мові стала синонімом Паризького університету, окремі корпуси якого і до сьогодні знаходяться в історичних будівлях.

4.2.1 Життєвий і творчий шлях Оноре де Бальзака

Оноре де Бальзак народився 20 травня 1799 року. Його батько — Бернар Франсуа Бальса (бальс — «стрімка скеля») — був старшим сином у селянській родині. Наполегливий і діяльний, він навчився грамоти у сільського кюре і згодом дослужився до місця помічника мера міста Тур, потім став секретарем ради в канцелярії короля Луї XVI, потім — членом Генеральної ради комуни Парижа під час Великої французької революції.

Освіту Оноре розпочав у Вандомському коледжі у вісім років. Погане викладання і надзвичайно сувора дисципліна (часто вчителі вдавалися навіть до тілесних покарань), швидше за все, позначилися на тому, що хлопчик не мав великого бажання навчатися. Чи не єдиним порятунком для нього стало читання. Оноре читав багато, все, що потрапляло до рук, і тоді вже пробував писати власні твори.

У 1814 році життя Оноре змінилося — його родина переїхала до Парижа. Він продовжив навчання у приватних школах, але допитливому юнакові цього було замало. Він ходив слухати лекції у Сорбонну і практикувався в адвокатській конторі.

Перші кроки у правничій професії дали можливість Оноре ближче ознайомитися з реальністю та пізнати французьку дійсність. Цей новий для нього світ із часом майстерно відобразиться на сторінках знаменитої епопеї «Людська комедія».

Коли Оноре де Бальзак у 1819 році завершив навчання й здобув ступінь бакалавра, у нього були всі перспективи швидкого кар'єрного зростання. Але молодий чоловік з кожним днем все більше відчував у собі письменницьке покликання, нестримне бажання викласти на папері власні спостереження та міркування про світ і людину в цьому світі. Тому він ніяк не погоджувався працювати в нотаріальній конторі, всіляко опирався волі батьків. Нарешті Оноре отримав дозвіл стати письменником: члени родини по-

годилися забезпечити йому два роки випробувального терміну, щоб він міг продемонструвати письменницькі здібності.

Бальзак дотримав слова — написав історичну віршовану драму «Кромвель». Але жанр твору і художні засоби «високої трагедії» не відповідали природі його таланту. Трагедія була важкою для читання. Коли родина влаштувала перевірку творчої роботи Оноре, всі були одноставними в тому, що письменника з нього не вийде.

Перша невдала спроба не злякала Бальзака. Йому вдалося вмовити батьків дати йому грошей на життя і ще трохи почекати. Так Оноре продовжив займатися літературною практикою. Він мріяв про славу. Отже, з «високим жанром» покінчено, і молодий письменник взявся за написання популярних тоді «готичних романів», що виникли ще за доби передромантизму. «Готичні романи» писали на замовлення для масового читання всі, хто хоч трохи відчував у собі письменницькі здібності.

Бальзак самостійно випустив вісім романів, також працював як співавтор. Ним рухало бажання розбагатіти, тому художня цінність творів була не на першому місці. Згодом, уже відомий письменник, він критично оцінював низьку вартість написаного тоді й не зазначав ці тексти в переліку власних творів. Крім того, збагатитися йому теж не судилося. Але робота мала і позитивні наслідки: письменник шліфував свою майстерність, аналізував людей і події, вибудовував сюжети, створював власний метод зображення.

Фінансові та творчі невдачі стали причиною того, що Оноре де Бальзак втратив надію досягти добробуту за допомогою письменницької праці. Майже на два роки затяглася творча пауза. Натомість він захопився комерційними справами — спробував відкрити типографію. Але Оноре не мав вдачі, потрібної в новій для нього діяльності, він був щирим і довірливим, не знав багатьох підприємницьких тонкощів, не вмів лічити гроші. Саме в ці часи у нього з'явився борг понад сорок тисяч франків, який переслідував підприємця-невдачу довгі роки. Так, здобуваючи життєвий досвід і прощаючись із мрією роз-

Правник — юрист, фахівець із правознавства.

Готичний роман — твір, у якому зображено незвичні ситуації, життя привидів та інші обставини потойбічного життя, страхіття пекла, великі таємниці, що перетворюють людину на іграшку надприродних сил. Це предтеча сучасної детективної літератури, містики та фантастики жаків. Його елементи помітні у творчості Джорджа Байрона і Оноре де Бальзака.

■ Будинок Бальзака в Парижі на вул. Фортюне

Бальзак любив пишні прийоми, однак потім письменник сідав за роботу і знову опинявся у світі своїх героїв, які виживають у складних умовах, продумують і комбінують, набувають і втрачають. Оноре безупинно писав, створював нові й нові шедеври, працював по 15–16 годин на добу, переважно вночі.

■ Оноре де Бальзак

Шуани — так називали селян Жана Коттро. З 1794 по 1800 роки вони підняли велике повстання, до якого приєдналися селяни сусідніх округів. У романі автор зобразив події, пов'язані з цим селянським рухом.

■ Гобсек

Лихвар — особа, що надає грошові позики за високі відсотки.

багатіти, майбутній великий знавець людських душ пізнавав закони суспільства, осмислював і переосмислював роль грошей у житті людини, розмірковував над основними цінностями.

Улітку 1828 року Бальзак повернувся до творчості, але вже по-іншому сприймав свою працю. Як наслідок, після виходу роману «Шуани» у 1829 році він завоював репутацію одного з найоригінальніших авторів у світі.

Перші спроби написання великої епопеї — «Людської комедії» — були пов'язані з роботою в жанрі «фізіологічного нарису». Цей жанр не був ні суто науковим, ні суто художнім, швидше художньо-публіцистичним, торкався актуальних тем, описував певні соціальні явища, втілював соціально-побутові і психологічні спостереження. Пізніше автор буде використовувати його в написанні новел. Так з'явився всесвітньо відомий твір «Гобсек» (1830), який «вірис» із «фізіологічного нарису» про лихваря.

Пізніше один за одним виходили романи й повісті «Шагренева шкіра» (1831), «Полковник Шабер» (1832), «Ежені Гранде» (1833), «Батько Горію» (1834). Останній твір вважається одним із шедеврів Оноре де Бальзака і засвідчує, що погляди його як письменника вже сформувалися.

Майже в кожному творі автор з різних поглядів досліджував обставини повсякденного життя різних людей. Причини їхніх проблем досить часто були пов'язані з майновими інтересами і грошима. У романі «Ежені Гранде» Бальзак підсумовує: «Більше, ніж в будь-який час, гроші владарюють над законами, політикою і звичаями».

Ставши відомим письменником, Бальзак продовжував багато працювати. Більшу частину життя він проводив за роботою, створюючи «Людську комедію» і зображуючи основні зрушення в суспільстві пореволюційної доби.

Для Бальзака було важливо не відриватися від роботи: «Я не зможу працювати, якщо змушений буду перервати роботу й вийти хоча б на прогулянку. Я ніколи не працюю годину або дві». У кабінеті Оноре не було нічого, крім дорогого його серцю письмового столу, кількох книжок класиків обов'язково у найдорожчих обкладинках (для натхнення), стосу паперу. Були

ще тільки підготовлені для письма воронячі пера. Творити письменник не міг, поки не одягався у знаменитий білий балахон, схожий на чернецьку рясу.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Відомий автор біографічної прози — австрійський письменник Стефан Цвейг — так зобразив роботу Бальзака: «Бальзак пише й пише, без пауз, без зупинки, його фантазія, запалавши, горить невпинно. Вона, наче лісова пожежа, перебігає від стовбура до стовбура, все палкіше й несамовитіше — і, нарешті, вогонь охоплює все навкруги. (...)»

Година, дві, три, чотири, п'ять, шість годин, іноді сім і навіть вісім. Жоден екіпаж більше не котиться провулком, ані звуку в будинку й кімнаті, лише тихеньке скрипіння пера та зрідка шелест відкладеного аркуша. Надворі вже світає, але Бальзак цього не помічає. Його день — це тільки невеличке коло від свічки, і немає жодних людей, крім тих, що він щойно створив, ніяких доль, крім тих, що він вигадав у процесі творчості; немає простору, немає часу, немає світу, крім того, що в його власному космосі».

Доля дарувала великому письменнику не лише можливість спостерігати за життям сучасного суспільства у Франції. Він багато подорожував, спілкувався з різними людьми в різних країнах, зустрічався з шанувальниками його творчості і все більше надихався.

У лютому 1832 року він отримав листа без зворотної адреси за підписом «Іноземка». Це одна з його шанувальниць — заможна польська поміщиця Евеліна Ганська, власниця маєтку біля Бердичева — висловлювала свої захоплення його романами й тонким розумінням жіночої душі. Так почалося їхнє кохання і знайомство Бальзака з Україною.

Бальзак і Україна

Евеліна Ганська, віддана шанувальниця творчості письменника, прекрасна й розумна жінка, мешкала у Верховні. Ці стосунки — інтригуючий, пригодницький, «романтичний» сюжет у біографії митця.

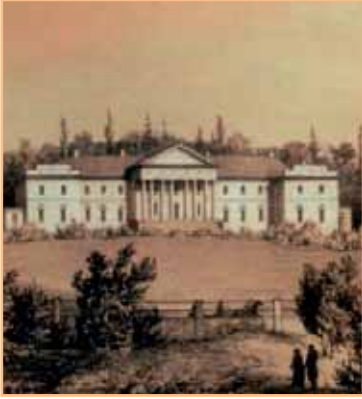
Напружена робота не змусила митця відмовитися від важливих для нього життєвих насолод. Людина бурхливого темпераменту й непогамовної енергії, Бальзак не втрачав інтересу й смаку до життя, залишаючись надзвичайно активним і діяльним. Йому весь час було ніколи: його бентежили грандіозні задуми, підганяло честолюбство і, можливо, не меншою мірою, невблаганні кредитори, які вимагали борги.

■ Бальзак перед роботою

■ Евеліна Ганська

■ Маєток Ганських у Верховні. Середина XIX ст.

До одруження Бальзак двічі відвідував Україну. Він побував у Верховні, у Бердичеві і в Києві. У «Листі про Київ» він захоплено зазначає: «Я слухав розповіді про степи, селян, снігопади, управителів і, нарешті, про поєднання цивілізації з варварством, і все це у таких висловах і в такому фантастичному освітленні, що Україна стала мені здаватися єдиним у світі краєм, де я зміг би ще побачити цілком нові явища і людей».

У квітні 1959 року в колишньому палаці Ганських (с. Верховня) було відкрито кімнату-музей Оноре де Бальзака, а у 1999 році тут засновано Житомирський літературно-меморіальний музей Оноре де Бальзака. Щороку 20 травня, у день народження Оноре де Бальзака, у Верховні проводиться Міжнародне літературно-мистецьке свято «Весна Прометей».

Уперше вони зустрілися у Швейцарії, наступного разу — у Женеві, потім — у Парижі.

Одружитися вони не могли, бо Евеліна була заміжною. Венцеслав Ганський помер у 1841 році. Майже десять років по його смерті різні обставини заважали Евеліні та Оноре одружитися.

Але Бальзак наполягав. Вона вагалася, зважувала, але, розуміючи стан здоров'я Бальзака, який на той час уже значно погіршився, таки погодилася. Наречені обвінчалися у бердичівському костюлі Святої Варвари 14 березня 1850 року.

Київ справив на Бальзака надзвичайне враження. У листі до сестри він пише: «Ось я і побачив цей Північний Рим, це татарське місто з трьомастами церквами, з багатствами Лаври і Святої Софії українських степів». Він замовив навіть літографії з краєвидами Києва, які мали прикрасити парадні сходи нового паризького будинку, який він готував для подружнього життя.

Упродовж другого перебування у Верховні здоров'я Бальзака почало погіршуватися. У листах на батьківщину він звинувачував у хворобах «суворий український клімат», насправді ж то була розплата за шалені перевантаження, які поступово відбирали життєві сили.

У Францію Бальзак повернувся в тяжкому стані. Висновки консилиуму лікарів були невтішні. 18 серпня 1850 року автора славнозвісної «Людської комедії» не стало.

Україна і світ

Твори Оноре де Бальзака в Україні були відомі ще у 30-х роках XIX ст. Тарас Шевченко, а потім Іван Франко читали його романи у російських перекладах. Обидва вважали Бальзака найвидатнішим письменником-реалістом французького та європейського мистецтва слова. Українською окремі твори письменника почали перекладати з останньої третини XIX ст., а у 80-х роках виник задум видати десятитомне зібрання, якому, на жаль, не судилося вийти повністю. Найбільше українських перекладів Бальзака ви-

ходило у 20-х — на початку 30-х років ХХ ст. завдяки наполегливості Валер'яна Підмогильного.

Класичними стали переклади творів Бальзака українською мовою, виконані І. Сидоренко, Є. Дроб'язком, М. Рудницьким та іншими.

Підмогильний Валер'ян (Валеріян) Петрович (1901–1937) — український письменник, один з найвизначніших прозаїків українського «розстріляного відродження», а також перекладач французької літератури. За своєю стилістичною точністю та мовною віртуозністю його переклади Бальзака та багатьох інших письменників досі вважаються неперевершеними й охоче перевидаються багатьма українськими видавництвами.

Підмогильний був організатором, редактором і перекладачем п'ятнадцятитомного видання творів Оноре де Бальзака.

Як і багато інших українських письменників і перекладачів, він став жертвою сталінського терору.

4.2.2 Епопея «Людська комедія»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Бальзак об'єднував твори в цикли, які пізніше увійшли до епопеї «**Людська комедія**».

Остаточний зміст і структуру епопеї Бальзак визначив на початку 40-х років. Тоді ж виникла і назва — «Людська комедія». Вона замислювалася як спроба досягнути зміни в суспільстві першої половини ХІХ ст. і зробила свого автора літописцем буремних часів, «істориком суспільства». ☰

Зазвичай назва епопеї вважається *алюзією* (лат. *allusio* — натяк) на «Боже-ственну комедію» Данте. Водночас існує думка, що назва збірки взята з віршів французьких поетів Альфреда де Мюссе або Альфреда де Віньї.

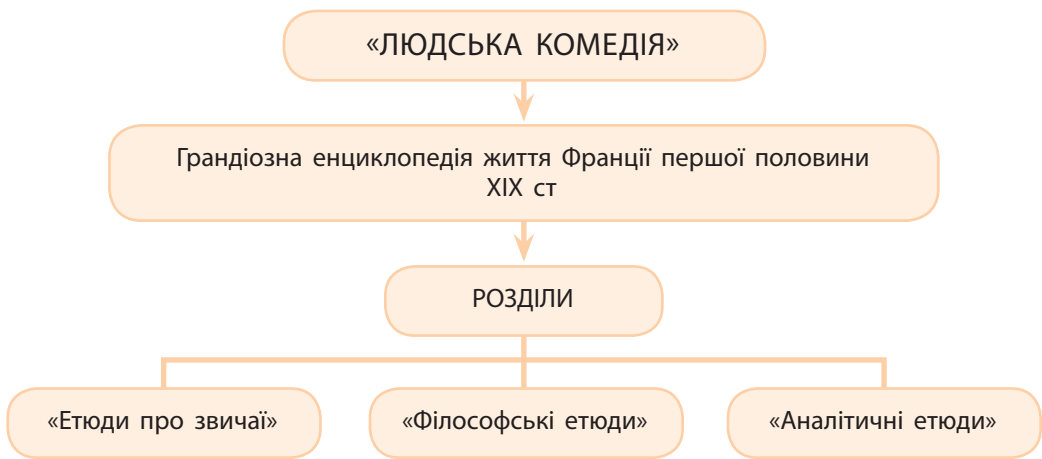
Вагомою у розробці естетичних канонів нового мистецтва була «Передмова до «Людської комедії» (1842) Оноре де Бальзака. Цю статтю, як уже зазначалося, можна вважати художнім маніфестом реалізму.

У передмові письменник також висловив свої думки про те, який художній твір можна назвати досконалим. Він переконаний, що найважливішим є осмислення закономірностей суспільного життя на відміну від попередньої літератури, яка зосереджувалася на окремих людських типах або конкретних ситуаціях.

Художня структура «Людської комедії»

Бальзак порівнює життя суспільства із життям природи, тому ставить за мету описати його, визначити основні суспільні типи. Уміння Бальзака розкривати взаємозв'язок *одиночного* і *загального* стало основою задуманого твору. На нього вплинули дослідження учених-природознавців, які прагнули сформулювати єдині закони для всього живого світу. Письменник хотів написати 120 творів, а встиг завершити 96.

Структура «Людської комедії»

Аби об'єднати різні твори «Людської комедії», Бальзак використовує різні прийоми, але найважливіше — «*перехідні персонажі*»: ті самі герої виступають у різних романах і повістях то як головні, то як другорядні. Загалом у епопеї налічується більше двох тисяч персонажів.

«Людська комедія» складається з трьох частин: «*Етюди про звичаї*», «*Філософські етюди*», «*Аналітичні етюди*». У цих етюдах автор детально описує всі найважливіші сфери людського життя.

На думку Бальзака, усі люди проходять ті самі стадії розвитку: від народження і до старості. «Сцени приватного життя» охоплюють той період, коли людина живе в надуманому світі та сповідує високі ідеали. Період зрілості з напруженими пристрастями, вадами та егоїзмом символізують «Сцени провінційного життя», «Сцени військового життя», «Сцени паризького життя».

А «Сцени сільського життя» символізують той період, коли людина підбиває підсумки, осмислює пережите, стає мудрою і моральною.

Тематика і проблематика «Людської комедії»

У «Людській комедії» є ключові твори, які визначають погляд автора на актуальні проблеми французького суспільного життя. Одна з них — витіснення аристократії буржуазією, яка понад усе ставить гроші. Це головний конфлікт «Людської комедії», що проливає світло на смисл багатьох творів епопеї.

Гроші, на думку Бальзака, всесильні. Вони підкорили суспільні традиції, мораль, державну політику, соціальні устої, правосуддя тощо. Жахливо ще й те, що вони руйнують родинні стосунки.

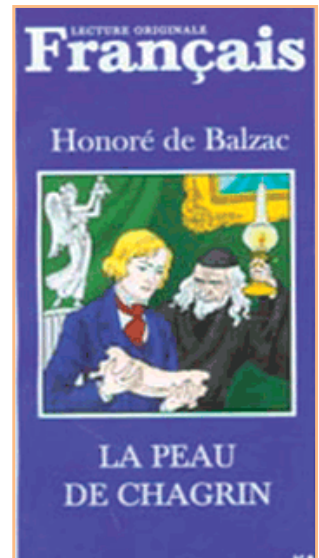
Наприклад, у повісті «Гобсек» Бальзак розкриває «владу золота» як руйнівну силу, що спотворює людські душі. У романі «Батько Горіо» розповідає про нові буржуазні стосунки в нову епоху: усе продається і купується, навіть любов дітей до батьків. А коли батьки вже не мають грошей, то стають нікому не потрібними. У цьому романі автор демонструє, що «влада золота» руйнує навіть споконвічні людські зв'язки.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Не менш характерним є роман «Шагренева шкіра», у якому аналізуються наслідки гонитви за матеріальними цінностями.

Головний герой твору — збіднілий аристократ Рафаель де Валантен, проходить важкий шлях: від багатства — до бідності й від бідності — до багатства, від пристрасного, безмовного почуття — до взаємної любові, від великої могутності — до смерті. Волею долі він заволодів чудовим талісманом — невеликим чарівним шматком шкіри, який здатен виконувати всі бажання власника в обмін на його життя. Із кожним виконаним бажанням шкіра зменшується, а Рафаель із жахом спостерігає, як витікають дорогоцінні хвилини його життя. Те, що ще зовсім недавно нічого не означало для героя, раптом стало найціннішим. А особливо життя відтоді, коли він зустрів свою справжню любов. Виходить, що кожна примха — повільне самогубство, задоволення — рух до спустошення, збагачення — шлях до загибелі.

Усіма романами в «Людській комедії» Бальзак доводить, що справжні цінності, такі як любов, співчуття, підтримка — відкидаються сучасним йому суспільством як щось чужорідне й непотрібне. І хоч як тільки людина забуває про них, вона починає помирати, та цими цінностями не можна керуватися в світі обману й наживи.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, що ви дізналися про Оноре де Бальзака.
2. Поясніть, чим уславився цей письменник в історії літератури.
3. Схарактеризуйте особливості світогляду письменника. Поміркуйте, що в його світогляді є близьким для вас.

4. Опишіть, яким було ставлення Бальзака до України.
5. Поясніть назву й розкрийте сутність задуму «Людської комедії».
6. Подискутуйте, що надає підстави називати Оноре де Бальзака літописцем сучасного йому суспільства.
7. Поясніть висловлювання письменника, використовуючи відомості про його життя і творчість: «Якщо вибирати між Фаустом і Прометеєм, — я віддаю перевагу Прометеєві».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у творчі групи і підготуйте презентацію на одну з тем:

- Фільмографія творів Бальзака.
- Бальзак і Україна.
- Бальзак у творчості видатного французького скульптора Огюста Родена.

4.2.3 Повість «Гобсек» у структурі «Людської комедії»

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Сюжетно-композиційна будова повісті «Гобсек» дає читачеві змогу спостерігати за окремими подіями, що вплітаються у велике епічне полотно, яким охоплено життя сотень людей, у кожного з яких є своя історія. Твір побудовано за принципом **«розповідь у розповіді»**: другорядний учасник подій — адвокат Дервіль — розповідає про те, за чим спостерігав. Цей прийом підкреслює, що образ Гобсека — типове, узагальнене явище, яке виникло давно і не зникло, на жаль, у XXI столітті.

■ Квентін Массейс. Міняйли. XVI ст.

Повість складається з трьох історій. Одна з них — це історія оповідача, адвоката Дервіля, який допоміг віконтесі де Гранльє повернути свої статки, відібрані під час революції, і хоче прислужитися ще раз, посприявши її дочці Камілли в намірі вийти заміж за молодого графа де Ресто. Друга — і центральна — історія скнари Гобсека, якого доля пов'язала з Дервілем. Третя — трагічна історія родини де Ресто: графиня, віддавши всі гроші коханцеві Максиму де Траю, зважилася на злочин, бо прагне забезпечити майбутнє своїх молодших дітей. Твір має відкритий фінал: історія кохання Камілли де Гранльє і графа де Ресто не отримує логічного завершення, і навіть розповідь Дервіля про Гобсека не має ні початку, ні кінця. Адже минуле лихваря залишається утаємниченим, а про долю його фантастичних багатств взагалі не згадується.

Образ Гобсека

Головний герой повісті — лихвар Гобсек — «людина-вексель», «уособлення влади золота».

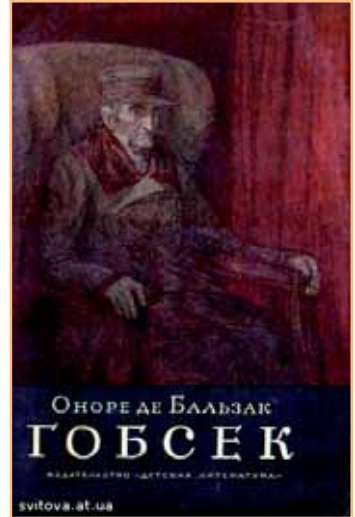
Проте бальзаків Гобсек — не зовсім типовий лихвар. Його особливість полягає в тому, що він скнара-філософ. Система поглядів Гобсека на життя складалася поступово. Він пройшов довгий шлях і багато пережив, перш ніж упевнився, що «всюди йде боротьба між багатими і бідними».

«У мене принципи змінювались відповідно до обставин, доводилося змінювати їх і залежно від географічних широт», — зізнається Гобсек Дервілю. Внаслідок важкого життєвого досвіду він дійшов сумних висновків про природу людини, виробив систему поглядів, які вже не змінювались. Важливе місце у цій системі посідає «інстинкт самозбереження», «особистий інтерес», а з усіх земних благ тільки одне, з його точки зору, варте того, щоб людина його домагалася, — «це... золото. У золоті сконцентровані всі сили людства», — вважає Гобсек. І золото для нього — це передусім влада, воно є її символом: «Я володію світом, не втомлюючи себе, а світ не має наді мною найменшої влади».

Його біографія детально демонструє, що зростання Гобсека і йому подібних пов'язано з першими періодами становлення капіталізму, періодом початкового накопичення статків. Читач тому і не дивується, що серце головного героя у такому становленні остаточно перетворюється на «зливоч металу», його не зворушують людські нещастя й страждання. Гобсеку не властиво жаліти або співчувати своїм боржникам — «жертвам». Ці жертви іноді «обурювались, кричали в нестямі, а тоді раптом западала мертва тиша, наче в кухні, коли там ріжуть качку».

Але ж таким жорстоким герой був не завжди. В юності це був скоріше романтичний, сповнений натхнення юнак. Та життєві обставини схилили його до думки про нікчемність людської природи. Бачачи, яким чином впливає на людей золото, як воно їх підкорює, — Гобсек прагне отримати таку владу. Все своє життя герой накопичує гроші, вижимаючи їх зі своїх клієнтів, майже нікого не шкодуючи. Та чи принесли вони дійсно йому щастя? Адже він не витрачав їх ні на добрі справи, ні на власні забаганки. Він просто ніби колекціонував золото, втішаючись самою його наявністю.

Жага до збагачення в образі Гобсека підкреслюється і його прізвиськом. Воно походить від нідерландського слова *Gobseck* — живоглот.

Чому Гобсек — *типовий герой*? Він лихвар, який завжди матиме зиск у суспільстві, де ходять гроші як основна цінність. Тому він буде типовий не тільки для свого часу, а й для будь-якого суспільства, у якому капітал завойовує позиції при владі.